

Iwona Górnicka

(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Pasja męki Mikołaja Prażmowskiego prymasa gnieźnieńskiego wedle Lublina pisana 1672

*The Passion and Suffering of Mikołaj Prażmowski
the Primate of Gniezno Recorded in Lublin 1672*

STRESZCZENIE

Niniejszy tekst jest edycją źródłową niepublikowanego dotąd pisma politycznego pt. *Pasja męki Mikołaja Prażmowskiego prymasa gnieźnieńskiego wedle Lublina pisana 1672*. Pismo to pochodzi z okresu panowania króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego i odnosi się do wydarzeń, jakie miały miejsce w Rzeczypospolitej w drugiej połowie 1672 r. Tekst ukazuje działania podejmowane przez prymasa M. Prażmowskiego i współpracujących z nim malkontentów, którzy próbowali wówczas zmusić króla Michała do abdykacji.

Słowa kluczowe: Mikołaj Prażmowski, konfederacja, Michał Korybut Wiśniowiecki, Rzeczpospolita, malkontenci, Lublin

Okres panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego jawi się wieloma pismami politycznymi, które w większości wyszły spod pióra grupy opozycjonistów, nazwanych malkontentami. Pisma te służyły urabianiu opinii publicznej i były podstawowym narzędziem walki propagandowej między dworem a opozycją. Jednym z tego typu pism jest *Pasja męki Mikołaja Prażmowskiego prymasa gnieźnieńskiego wedle Lublina pisana 1672*. Nie wiadomo kto jest autorem prezentowanego tu tekstu, ale nie ulega wątpliwości, że wyszło ono spod pióra osoby, bądź osób, ze strony obozu królewskiego. Na podstawie łacińskiej wersji tego pisma wiadomo, że powstało ono w grudniu 1672 r.¹ *Pasja męki Mikołaja Prażmowskiego...* była

¹ *Passio Nicolai Prażmowski secundum Lublinum scripta 1672 in Decembre*, Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie [dalej: PAU i PAN], rkps 8610, k. 66–67.

odpowiedzią na *Wywód niewinności*... napisany jesienią 1672 r. przez arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Polski Mikołaja Prażmowskiego².

Mikołaj Jan Prażmowski herbu Belina urodził się w 1617 r. i był najstarszym synem Andrzeja, kasztelana warszawskiego oraz Jadwigi Zofii z Kozuchowskich. Miał trzech braci: Franciszka, Samuela Jerzego oraz Wojciecha³. W dzieciństwie pobierał nauki w Sandomierzu, a później u jezuitów. Prawdopodobnie w latach 1637–1639 studiował prawo w Akademii Krakowskiej. Rok później przybył na dwór prymasa Jana Lipskiego do Łowicza, a po jego śmierci został powierzony opiece m.in. ówczesnego podkanclerzego koronnego Jerzego Ossolińskiego. Następnie został mianowany sekretarzem królewskim. Obecność na dworze umożliwiła mu udanie się na studia do Rzymu, gdzie poznał królewicza Jana Kazimierza. Do Rzeczypospolitej powrócił w 1646 r. W zdobywaniu kolejnych funkcji i urzędów pomógł mu wybór Jana Kazimierza na króla Polski w 1648 r. Mikołaj Prażmowski został bliskim współpracownikiem tego monarchy i cieszył się jego poparciem oraz zaufaniem. W 1658 r. otrzymał najpierw urząd podkanclerzego koronnego, a po śmierci Stefana Korycińskiego awansował na kanclerza wielkiego koronnego. Kilka lat później (1666) papież Aleksander VII nadał mu godność arcybiskupa gnieźnieńskiego, ale nominacja ta nie spotkała się z powszechnym zadowoleniem, gdyż M. Prażmowski był postrzegany jako współpracownik Ludwika Marii. Po śmierci królowej w 1667 r. stanął na czele ugrupowania francuskiego i otwarcie popierał francuską kandydaturę na elekcji w 1669 r. W osobie Ludwika XIV prymas Polski dostrzegał realnego sprzymierzeńca Rzeczypospolitej. Po przegranej na polu elekcyjnym i koronacji Michała Korybuta Wiśniowieckiego na króla stanął na czele ugrupowania malkontentów. Głównym celem jego działalności stało się odtąd doprowadzenie do zmiany władcy, przez zmuszenie Michała Korybuta do abdykacji. Podjęta na sejmie nadzwyczajnym 1672 r. przez M. Prażmowskiego i jego współpracowników próba zdetronizowania pierwszego „króla rodaka” zakończyła się jednak niepowodzeniem. Jesienią tego roku nastąpiło apogeum trwającego od 4 lat

² M. Prażmowski, *Wywód niewinności w zadaniu niestusznem i na temże ufundowanym wyroku, przeciwko mnie, księdzu Mikołajowi na Prażmowie i Nieporęcie Prażmowskiemu, stolicy Apostolskiej na zawsze postłowi, Prymasowi i pierwszemu Xiążęciu Korony polskiej i W. X. Litewskiego, tudzież JW. JP. Samuelowi wojewodzie płockiemu, WP. Wojciechowi chorążemu nadwornemu i staroście łomżyńskiemu i JMX. Franciszkowi opatowi sieciechowskiemu sekretarzowi w. koron. Prażmowskim, braciom moim rodzonym, przez konfederację w obozie pod Gołębim w październiku r. p. 1672*, w: *Pamiętniki historyczne*, wyd. L. Hubert, Warszawa 1861, s. 200–235.

³ A. Przyboś, *Prażmowski Mikołaj Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 28, 1984–1985, s. 382–389.

konfliktu wewnętrznego, gdyż stronnicy monarchy zawiązali w jego obronie konfederację gołąbską.

Pasja męki Mikołaja Prażmowskiego... jest pismem, które w swej treści nawiązuje do wydarzeń mających miejsce podczas konfederacji pod Gołębim w 1672 r. Oficjalnym powodem zwołania szlachty pod Gołąb była konieczność podjęcia skutecznej obrony przed Turkami i Tatarami, którzy w tym czasie najechali południowe ziemie Rzeczypospolitej. Szlachta zwołana na pospolite ruszenie niechętnie zgromadziła się w wyznaczonym miejscu i wołała zająć się sprawami wewnętrznymi niż obroną granic. Postanowiono więc rozprawić się ze stronnictwem prymasa Mikołaja Prażmowskiego. Uważano bowiem, iż to on jest winny wszystkich problemów nękających od kilku lat państwo polsko-litewskie. W obozie pod Gołębim i Lublinem szlachta domagała się ukarania najważniejszych osób tworzących stronnictwo malkontentów. W przyjętym wówczas akcie konfederacji gołąbskiej za głównego winnego uznano prymasa Mikołaja Prażmowskiego, którego oskarżono o zdradę, spiskowanie oraz podburzanie do buntu. W myśl postanowień konfederacji pozbawiono go godności, sprawowanych urzędów, a także skonfiskowano jego dobra dziedziczne. Za winnych uznano także jego trzech braci. Również oni zostali pozbawieni zarówno urzędów, jak i majątku⁴.

W odpowiedzi na działania konfederatów gołąbskich M. Prażmowski wydał swoje pismo zatytułowane *Wywód niewinności w zadaniu niesłusznym i na temże ufundowanym wyroku, przeciwko mnie, księdzu Mikołajowi na Prażmowie i Nieporęcie Prażmowskiemu, stolicy Apostolskiej na zawsze posłowi, Prymasowi i pierwszemu Xiążęciu Korony polskiej i W. X. Litewskiego, tudzież JW. JP. Samuelowi wojewodzie płockiemu, WP. Wojciechowi chorążemu nadwornemu i staroście łomżyńskiemu i JMX. Franciszkowi opatowi sieciechowskiemu sekretarzowi w. koron. Prażmowskim, braciom moim rodzonym, przez konfederację w obozie pod Gołębim w październiku r. p. 1672*. Podjął się w nim obrony swojej osoby oraz braci. Odpierał wszelkie stawiane mu zarzuty, kreując siebie na obrońcę praw i wolności Rzeczypospolitej. W jego opinii wszystkie działania przez niego podejmowane podyktowane były bowiem troską o losy państwa.

Wydarzenia te spowodowały, że Rzeczpospolita znalazła się na skraju wojny domowej. Udało się jednak zakończyć ten konflikt w sposób bezkrwawy. Brak wsparcia ze strony króla francuskiego zmusił M. Prażmowskiego do podjęcia decyzji o pojednaniu się z monarchą. Rozmowy między zwaśnionymi stronami były prowadzone na odbywającym się na

⁴ *Diariusz kołowania i konfederacji pod Gołębim i Lublinem w 1672 roku wraz z aktem konfederacji*, oprac. A. Przyboś, K. Przyboś, Wrocław 1972, s. 99–100.

początku 1673 r. generalnym zjeździe warszawskim, który był kontynuacją obrad spod Gołębia. W myśl zawartego porozumienia postanowiono m.in. skasować wyroki i sądy konfederacji gołąbskiej, przywrócić dawny ustrój oraz wewnętrzny pokój. 27 lutego tego roku prymas Prażmowski wraz z hetmanem wielkim koronnym Janem Sobieskim przybyli do Ujazdowa. 11 marca podpisano akt pacyfikacji wewnętrznej. Nazajutrz malkontenci pojednali się z królem, a zjazd warszawski przekształcił się w sejm pacyfikacyjny. Był to ostatni przejaw aktywności politycznej prymasa Prażmowskiego. Zmarł on bowiem 15 kwietnia 1673 r. w Zamku Ujazdowskim.

Tekst *Pasji męki Mikołaja Prażmowskiego...* znajduje się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie⁵. Jest to kopia współczesna spisana w języku polskim⁶. Oprócz niej istnieje jeszcze łacińskie tłumaczenie tego pisma, które zachowało się w dwóch egzemplarzach⁷.

Należy też wspomnieć, że pismo to jest wzorowane na jednym z pism politycznych pochodzących z czasów panowania Zygmunta III Wazy⁸. Prezentowany tu tekst źródłowy został opracowany na podstawie instrukcji wydawniczej dla źródeł nowożytnych⁹.

PASJA MĘKI MIKOŁAJA PRAŻMOWSKIEGO PRYMASA GNIEŹNIEŃSKIEGO WEDLE LUBLINA PISANA 1672

[s. 251] Męka prymasa naszego Mikołaja Prażmowskiego¹⁰. Onego czasu rzekł Prażmowski do uczniów swoich: wiecie że Michał król zgromadza stan szlachecki, a podobno ja będę z arcybiskupstwa¹¹ zrzucony i gdziekolwiek do klasztoru wtrącony. Tedy się zgromadzili książęta i wszytka Rzeczpospolita Polska na przedmieściu opatowskim i związek między sobą uczynili, aby królowi i Rzeczpospolitej szkody i krzywdy

⁵ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps 108, s. 251–252.

⁶ *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1: *Rękopisy 1–1875*, oprac. W. Wisłocki, Kraków 1877–1881, s. 43–44.

⁷ PAU i PAN, rkps 8610, k. 66–67; Biblioteka Narodowa, Biblioteka Ordynacji Zamojskiej, rkps 1188, s. 407–408.

⁸ *Passya Pana Naszego Zygmunta Trzeciego, króla polskiego podług jego sług i wiernego poddanego, z panem swym spółcierpiącego*, w: *Pisma polityczne z czasów rokoszu zebrzydowskiego 1606–1608*, t. 2, wyd. J. Czubek, Kraków 1918, s. 51–56.

⁹ *Instrukcja wydawnicza do źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

¹⁰ Tytuł nawiązuje do *Pasji Męki Jezusa Chrystusa*.

¹¹ Mowa o arcybiskupstwie gnieźnieńskim.

uczynione były zemszczone, i Rzeczpospolita aby była uspokojona. Pi[e]r[w]s[z]lego tedy dnia przyszedli po onej radzie do Warszawy uczniowie Prażmowskiego, i pytali go, gdzie chce [s. 252] aby mu jeść nagotowali, a on odpowiadając rzekł im: Idźcie do Gołęmbia¹² [i] powiedzcie wojewodzie krakowskiemu¹³, że Mistrz z marszałkiem¹⁴ i z podskarbiem¹⁵, kasztelanem poznańskim¹⁶ i z stolnikiem koronnym¹⁷ i z inszymi uczniami u ciebie wieczerzać będą. Poszli tedy i uczynili jako im rozkazał. Przy wieczerzy tedy rzekł do nich Prażmowski: Podobno mię któryś z was wyda. I poczęli wszyscy społom przysięgając mówić: choćby nam przyszło umierać nie zaprzemy się ciebie. Gdy się tedy wieczerza i rada skończyła, wyszedł jeden z nich i wszystkie ich Punkta¹⁸ przeciwko^a królowi i Rzeczpospolitej, machinacje i prywatne rady, królowi i Rzeczpospolitej objawił, co we wszystkim jest sprawiedliwe świadectwo jego. Gdy potem był Prażmowski we wsi Placentego¹⁹ nazwanej u starosty bolimowskiego²⁰, stał się w generalnym kole dekret²¹ przeciwko Prażmows[kiemu] pod Lublinem, żeby żadnego głosu i przystępu w Senacie nie miał, a dla dalszej rady, aby był odesłany do papieża²². Natenczas przyszedł legat²³ ze stolicy apostolskiej do króla i przyczyniał się za nim. Lecz pospólstwo co raz to bardziej wołali mówiąc: jeżeli mu to przebaczysz królem naszym nie będziesz wiele, albowiem przez niego ucierpieliśmy i ludu nie mało zawiódł i wszystko królestwo turbuje, mówiąc: W ręku moich wojna, sąd, i w ręku moich wniwecz obrócić, króla z thronu strącić a inszego na nim posadzić.

¹² Gołąb, miejscowość nad Wisłą w województwie lubelskim.

¹³ Aleksander Michał Lubomirski (ok. 1614–1677), wojewoda krakowski.

¹⁴ Jan Sobieski (1629–1696), marszałek i hetman wielki koronny, od 1674 r. król Polski.

¹⁵ Jan Andrzej Morsztyn (1621–1693), podskarbi wielki koronny w latach 1668–1683.

¹⁶ Krzysztof Grzymułtowski (1620–1687), kasztelan poznański.

¹⁷ Jan Wielopolski (ok. 1630–1688), stolnik koronny.

¹⁸ Mowa o piśmie politycznym pt. *Punkta Rady niby od jm. księdza arcybiskupa gnieźnieńskiego i jm. pana marszałka wielkiego koronnego z inszemi przyjaciółmi mianej w Gołębiu po zerwanym sejmie anni 1672 zmyślone od regalistów, na pobudzenie s[z]llachty przeciwko nim pod czas obozu gołębskiego w tymże roku*, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Publiczne Potockich, rkps 45, t. IV, s. 23–24.

^a W rękopisie słowo „przeciwko” występuje dwukrotnie.

¹⁹ Nazwa miejscowości została przekreślona. Prawdopodobnie chodzi o Placencye – wieś położoną w powiecie łowickim.

²⁰ Zygmunt Grudziński (zm. 1675), starosta bolimowski.

²¹ W akcie konfederacji gołębskiej prymas Prażmowski został uznany za wroga oraz zdrajcę ojczyzny. Ponadto, domagano się pozbawienia go wszelkich sprawowanych urzędów oraz posiadanych dóbr.

²² Klemens X, papież w latach 1670–1676.

²³ Angelus Ranuzzi, nuncjusz apostolski w Polsce.

Nadszedł też w tym brat jego sekretarz koronny²⁴ do obozu²⁵ i rzekli mu: i ty żeś jeździł do Wiednia dla rozvodu²⁶ i przyobiecali mu dać poselstwo małżeństwo [?]²⁷. Lecz on nie czekając uciekł, mówiąc: nie rozumiem co mówicie. A natychmiast kur (alias Francuz) zapiał, iż pokój z Holendrami²⁸ z łaski Bożej jest uchwalony. Mikołaja tedy Prażmowskiego wszyscy potępili, i z nim dwu rodzonych braciej, wojewodę plockiego²⁹ i chorążego nadwornego³⁰, i rozdzielili dobra ich między zasłużonych³¹, a o głowy ich pus[z]czali losy. Było też na ten czas wiele inszych Machiawelistów albo buntowników, lecz dla pewnych przyczyn puszczono ich. Podczas zaś wieczora przyszło nie małe pospólstwo do króla mówiąc: Panie wspomnieliśmy sobie, iż ten zwodnik abo zdrajca, to jest tym się imieniem tytułował (Prażmowski), powiedział: po trzech miejscach powstanę. Idźcież wy do Prus³² tam mnie obaczycie. Każ że tedy tego franta³³ dobrze strzec, ażeby nie był ostatni błąd gorszy nad pier[w]szy. Po staremu zdrajca swego dokazał. Trucizną poganin króla Michała pomazał. Bóg daj [aby] głębiej piekła gorzał.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie: rkps 108.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Ordynacji Zamojskiej: rkps 1188.

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie: *Passio Nicolai Prażmowski secundum Lublinum scripta 1672 in Decembre*, rkps 8610.

Źródła drukowane

Diariusz kołowania i konfederacji pod Gołębim i Lublinem w 1672 roku wraz z aktem konfederacji, oprac. A. Przyboś, K. Przyboś, Wrocław 1972.

²⁴ Franciszek Prażmowski (zm. 1701), opat sieciechowski oraz sekretarz wielki koronny.

²⁵ Mowa o obozie pospolitego ruszenia pod Lublinem.

²⁶ W 1672 r. Franciszek Prażmowski udał się do Wiednia w celu uzyskania zgody cesarza Leopolda I na planowane przez malkontentów przeprowadzenie rozvodu królowej Eleonory z Michałem Korybutem.

²⁷ Tekst niezrozumiały.

²⁸ Ludwik XIV toczył wtedy wojnę z Republiką Zjednoczonych Prowincji (Holandia).

²⁹ Samuel Prażmowski (zm. 1688), wojewoda plocki.

³⁰ Wojciech Prażmowski (zm. 1685), chorąży nadworny koronny.

³¹ Jednym z postanowień konfederacji było pozbawienie prymasa, a także jego braci dóbr. Zostali oni pozbawieni sprawowanych urzędów, a ich dobra dziedziczne oddano marszałkowi konfederacji gołębskiej Stefanowi Stanisławowi Czarnieckiemu.

³² Pod koniec 1672 r. czołowi malkontenci na czele z Janem Sobieskim gromadzili się w Prusach Królewskich.

³³ Osoba przebiegła, cwana (tłum. za *Słownik języka polskiego*, PWN).

Pisma polityczne z czasów rokoszu zebrzydowskiego 1606–1608, t. 2, wyd. J. Czubek, Kraków 1918.

Prażmowski M., *Wywód niewinności w zadaniu niesłusznem i na temże ufundowanym wyroku, przeciwko mnie, księdzu Mikołajowi na Prażmowie i Nieporęcie Prażmowskiemu, stolicy Apostolskiej na zawsze posłowi, Prymasowi i pierwszemu Xiążęciu Korony polskiej i W. X. Litewskiego, tudzież JW. JP. Samuelowi wojewodzie plockiemu, WP. Wojciechowi chorążemu nadwornemu i staroście łomżyńskiemu i JMX. Franciszkowi opatowi sieciechowskiemu sekretarzowi w. koron. Prażmowskim, braciom moim rodzonym, przez konfederację w obozie pod Gołębim w październiku r. p. 1672*, w: *Pamiętniki historyczne*, t. 1, wyd. L. Hubert, Warszawa 1861.

Opracowania

Instrukcja wydawnicza do źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

Przyboś A., *Prażmowski Mikołaj Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 28, 1984–1985.

ABSTRACT

The following text is a manuscript of an unpublished political work entitled *The Passion and Suffering of Mikołaj Prażmowski the Primate of Gniezno Recorded in Lublin 1672*. The text comes from the time of the reign of king Michael I and refers to the events that took place in the second half of 1672. The work presents the initiatives taken by primate M. Prażmowski and the malcontents cooperating with the primate, who were trying to force king Michael to abdicate at the time.

Key words: Mikołaj Prażmowski, confederation, Michał Korybut Wiśniowiecki, Republic, malcontents, Lublin

NOTA O AUTORZE

Iwona Ewa Górnicka – doktorantka w Zakładzie Historii XVI–XVIII w. Instytutu Historii UMCS. Autorka kilkunastu artykułów naukowych, uczestniczka międzynarodowych oraz ogólnopolskich konferencji historycznych. Redaktor merytoryczna portalu historia.org.pl. Zainteresowania historyczne: historia polityczna Rzeczypospolitej XVI–XVIII w., problematyka relacji polsko-tureckich w XVII w. oraz kwestia organizacji i funkcjonowania dyplomacji polskiej XVI–XVII w.